

УДК 811.161.3

**ПЕРАДТЭКСТАВЫЯ МАРКЕРЫ РЭПРЭЗЕНТАЦЫІ КАТЭГОРЫІ ПРАСПЕКЦЫІ Ў
МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ**

В. П. Дзігадзюк

аспірант кафедры беларускай і рускай філалогіі
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: *Valya.digadyuk@mail.ru*

Статья посвящена исследованию маркеров репрезентации категории проспекции на материале произведений О. Ипатовой и Л. Рублевской. Заголовок, эпиграф, пролог, имя автора рассматриваются как средства актуализации перспективного направления на предтекстовом этапе. Функциональное назначение изучаемых единиц выражается в определении времени, жанра произведения, номинации главного героя или указания предмета, события, о которых будет идти речь, раскрытия сути заголовка, придания определенного настроения или дополнительной информации к восприятию произведения. Перспективный характер маркеров обусловлен использованием авторами имен собственных известных деятелей и лексических единиц, связанных со временем, событиями, религиозными и историческими течениями, семантическим характером эпиграфов и прологов, имени автора.

Ключавыя словы: *катэгорыя праспекцыі, перадтэкставы этап, сродкі актуалізацыі, функцыянальная роля, сюжэтна-кампазіцыйныя асаблівасці, праспектыўная накіраванасць.*

PRE-TEXT MARKERS OF REPRESENTATION OF THE CATEGORY OF PROSPECT IN THE LITERARY WORK

V. Digadyuk

graduate student of the Department of Belarusian and Russian Philology of
Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: Valya.digadyuk@mail.ru

The article is devoted to the study of markers of representation of the prospect category on the material of works by O. Ipatova and L. Rublevskaya. The title, epigraph, prologue, author's name are considered as means of actualization of the prospective direction at a pre-textual stage. The functional purpose of the studied units is expressed in the definition of time, genre of the work, nomination of the main character or indication of the subject, event, what will be talked about, revealing the essence of the title, giving a certain mood or additional information to the perception of the work. The prospective nature of markers is due to the author's use of proper names of famous figures and lexical items associated with the time, events, religious and historical trends, the semantic nature of epigraphs and prologues, the author's name.

Key words: category of prospect, pre-text stage, means of actualization, functional role, plot and compositional features, prospective orientation.

Уводзіны. На сучасным этапе развіцця мовазнаўства вялікую цікавасць прадстаўляе пытанне вызначэння тэкставых катэгорый. Гэтая праблема звязана з камунікатыўным падыходам навукоўцаў да вывучэння тэксту, аналізу яго асаблівасцей. У залежнасці ад напрамку даследавання – функцыянальнага, граматычнага, семантыка-стылістычнага – вылучаюцца розныя тэкставыя катэгорыі. Тэкставая катэгорыя праспекцыі вызначаецца ў розных тыпах жанру, таму вывучэнне яе на ўзроўні мастацкага тэксту прадстаўляецца больш грунтоўным і мэтанакіраваным. Для таго ж неабходна вызначыць узровень рэпрэзентацыі формы дыскантынуума, сродкаў яе выражэння.

Мэты і задачы даследавання. Мэта даследавання ў артыкуле – выявіць маркеры рэпрэзентацыі катэгорыі праспекцыі ў мастацкіх творах В. Іпатавай і Л. Рублеўскай. У межах даследавання разглядаюцца ўзроўні маркіроўкі праспектыўнага напрамку, што вызначаецца на перадтэкставым і тэкставым этапе; выяўляюцца сродкі і іх роля ў ажыццяўленні часовай прасторы будучага ў мастацкім творы.

Метады і матэрыял даследавання. Актualізацыя катэгорыі праспекцыі ажыццяўляецца на ўзроўні тэксту і мае моўнае выражэнне ў кампазіцыйнай структуры мастацкага твора. Сродкі рэалізацыі дадзенай адзінкі вызначаюцца як перадтэкставыя і тэкставыя, што залежыць ад маркіроўкі праспекцыі ў межах твора або яшчэ на перадтэкставым этапе. У мовазнаўстве функцыянальная роля адзінак актуалізацыі тэкставых катэгорый даследавалася В. А. Кухарэнка [1], А. Ф. Рогалевым [2], З. Я. Тураевай [3], І. Р. Гальперыным [4]. На падставе гэтага вылучаюцца элементы тэксту, якія з'яўляюцца праспектыўнымі ў вызначэнні сэнсу і дамінанты твора – заглавак, эпіграф, пралог, імя аўтара. Разглядаюцца адзінкі ў функцыянальным і семантычным аспектах.

Вынікі і іх абмеркаванне. Самым першым сродкам рэпрэзентацыі праспекцыі выступае *заглавак*, які ўдзельнічае ў фарміраванні асноўнай ідэі мастацкага твора. Менавіта на перадтэкставым этапе задача кожнага аўтара – уздзейнічаць на чытача з мэтай зацікавіць, завабіць яго прачытаць кнігу, таму заглавак цесна звязаны з паняццем «чаканне», «прагноз» і патрабуе «падключэння да гэтага працэсу ўласных асацыяцый», як адзначае В. А. Кухарэнка [1, с. 92].

Выбар назвы аўтарам залежыць ад розных фактараў. Творы В. Іпатавай і Л. Рублеўскай звязаны з гістарычнай тэматыкай, аднак сюжэтно-кампазіцыйныя асаблівасці адрозныя, што працягваюцца і ў загаловак твораў.

Заглавак можа ўказваць на жанр твора, напрыклад, назвы твораў В. Іпатавай пэўна акрэсліваюць гістарычны час падзей: «Прадыслава», «Святаслава», «Давыд Гарадзенскі», «Альгердава Дзіда», «Вяшчун Гедыміна». Ужыванне аўтарам уласных імёнаў вядомых гістарычных дзеячаў часоў Полацкага княства і Вялікага Княства Літоўскага ў загаловак з'яўляецца праспектыўна маркіраваным, што абумоўлена кірункам твораў на сярэдні чытацкі ўзровень. Сродкам актуалізацыі гістарычнай прасторы мастацкага тэксту ў назвах выступаюць таксама былое ўласнае імя сучаснага Каспійскага мора – «За морам Хвалынскім», славянскія дахрысціянскія імёны: «Святаслава», «Расанка», «Скор з павучага ручая», «Гайна і Мікаш», лексічныя адзінкі, звязаныя з часовай эпохай мінулага: «Чорная княгіня».

Гістарычная тэматыка твораў В. Іпатавай у рэлігійным напрамку прасочваецца ў загаловак, у якіх праспектыўнымі сродкамі выступаюць лексічныя адзінкі, што звязаны з язычніцтвам: «Залатая жрыца Ашвінаў», «Дваццаць хвілін з Немезідай», «Апошнія ахвяры свяшчэннага дуба», «Ваўкалакам абярнункі».

У адрозненне ад загаловак твораў В. Іпатавай, Л. Рублеўскай выкарыстоўвае лексічныя адзінкі, якія семантычна адлюстроўваюць гістарычную тэматыку: «Дагератып», «Пярсцёнак апошняга імператара», «Золата забытых магіл», «Пасля Цэзара»; гістарычна-прыгодніцкую: «Авантуры Пранціша Вырвіча, шкаляра і шпега», «Авантуры студыёзуса Вырвіча», «Авантуры драгуна Пранціша Вырвіча», «Авантуры Пранціша Вырвіча, здрадніка і канфедэрата», «Авантуры Вырвіча з банды Чорнага доктара». Такі выбар назвы мастацкага тэксту абумоўлены ідэйнай задумай аўтара.

Праспектыўнасць загалова вызначаецца і ў намінацыі галоўнага персанажа, што актуалізуецца ўжываннем уласных імёнаў: «Святаслава», «Расанка», «Авантуры студыёзуса Вывіча» – або лексем з указаннем на пол: «Чорная княгіня», «Залатая жрыца Ашвінаў», «Пасля Цэзара»; ва ўказанні прадмета, аб якім будзе ісці гутарка: «Пярсцёнак апошняга імператара», «Сэрца мармуровага анёла», «Золата забытых магіл».

Іншы раз праспектыўнасць загалова залежыць ад фантазіі чытача, што абумоўлена абстрактнасцю назвы твора. Да такіх заглаваў адносяцца назвы твораў В. Іпатавай «Набег», «Мара», «За морам Хвальнскім», «Агонь у жылах крэменю», «Ваўкалакам абярнуся»; Л. Рублеўскай «Скокі смерці», «Ночы на Плябанскіх млынах».

Загалоўак даецца не толькі твору, але главам і часткам аднаго твора. Такім чынам, чытач праспектыўна дасведчаны, аб чым будзе ісці гаворка ў наступным кантэксце. У якасці такіх прыкладаў выступаюць творы Л. Рублеўскай «Пярсцёнак апошняга імператара», «Пантофля Мнемзіны», «Дагератып», серыя раманаў «Авантуры Пранціша Вывіча», твор В. Іпатавай «Апошнія ахвяры свяшчэннага дуба».

Прамежкавыя загаловкі праспектыўна выражаны, калі даюць разгорнуты змест тэксту, што здымае ў чытача інтрыгу неспадзяванасці. Такія загаловкі-дыскрыпцыі характэрны для твораў Л. Рублеўскай у серыі раманаў «Авантуры Пранціша Вывіча»: «Як Чорны Доктар прагрэсіўных медыкусаў абедам карміў», «Як Пранціш пазнаёміўся з доктарам Дзі і сустрэўся з Паланэяй», «Як Лёднік і Вывіч апынуліся між кавадлам, молатам і... яшчэ адным молатам».

Другім праспектыўным маркерам на перадтэкставым узроўні выступае *эпіграф*. Інфармацыя, якая ўжываецца ў дадзенай тэкставай структуры, раскрывае сутнасць заглава або дадае дапаўняльныя звесткі да твора з мэтай арыентацыі да яго асноўнай ідэі, настроі чытача на пэўную эстэтычную хвалю ўспрымання тэкста.

Мастацкія творы В. Іпатавай і Л. Рублеўскай характарызуюцца *эпіграфамі*, якія выражаны цытатай. Прыкладамі такіх *эпіграфав* з'яўляюцца творы В. Іпатавай «Расанка» («Слова аб палку Ігаравым»), «Ваўкалакам абярнуся» (Паўлюк Багрым), «Залатая жрыца Ашвінаў» (У. Караткевіч «Званы ў прадоннях азёр»), Л. Рублеўскай «Золата забытых магіл» (Эклезіяст).

Маркерам, які праспектыўна падрыхтоўвае чытача да ўспрымання сюжэта і выказвае асноўную канцэпцыю твора, выступае *пралог*. Творы Л. Рублеўскай характарызуюцца такімі асабіста аўтарскімі выказваннямі і функцыянуюць у якасці надання пэўнага духу твору – «Пярсцёнак апошняга імператара», «Золата забытых магіл», або з'яўляюцца перадгісторыяй сюжэта – серыя раманаў «Авантуры Пранціша Вывіча, здрадніка і канфедэрата».

Вялікую ролю ў адлюстраванні ідэі твора іграе *імя аўтара*. Кожны аўтар характарызуецца сваімі асабістымі сюжэтно-кампазіцыйнымі асаблівасцямі, таму калі чытач у некаторай ступені знаёмы з творчасцю пісьменніка, то яго імя заўсёды праспектыўна накіроўвае на пэўны жанр, стыль, тэматыку, сюжэт.

Так, творы Л. Рублеўскай вызначаюцца такой кампазіцыйнай асаблівасцю, як перасячэнне некалькіх светаў і часавых прастор. Чытач сутыкаецца з фантастыкай, містыкай, нацыянальнай і сусветнай міфалогіяй, рамантызмам, прыгодніцкім дэтэктывам, у якіх выяўляецца беларуская гісторыя з яе надзённымі праблемамі этнацыянальнай самаідэнтыфікацыі беларусаў, захавання гістарычнай памяці, пачуцця доўгу і вернасці.

Мастацкая творчасць В. Іпатавай характарызуецца вострасюжэтнымі аповесцямі і раманаў, якія напісаны на гістарычным матэрыяле (старажытная Полаччына ў аповесці «За морам Хвальнскім», эпоха Вітаўта – у аповесці «Апошнія ахвяры свяшчэннага дуба»). У яе творах адлюстроўваюцца знакавыя падзеі ў гісторыі беларускай дзяржаўнасці, згадваюцца вядомыя дзеячы і прадстаўнікі рэлігійнага напрамку (беларуская святая Еўфрасіння Полацкая ў аповесці «Прадыслава», княгіня Лізавета Астрожская, Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, Францыск Скарына ў творы «Чорная княгіня», Леў Сапега, Пётр Скарга – у творы «Агонь у жылах крэменю»), рэлігійныя і міфалагічныя матывы («Залатая жрыца Ашвінаў», «Вяшчун Гедыміна») і інш. Як бачым, праспектыўным маркерам імя аўтара выступае ў залежнасці ад начытанасці і эрудыцыі чытача.

Вывады. Такім чынам, аналіз фактычнага матэрыялу паказаў, што перадтэкставыя кампаненты мастацкага твора – загаловак, *эпіграф*, *пралог*, імя аўтара – характарызуюцца праспектыўнай накіраванасцю. Праспектыўная функцыянальнасць *заглава* выражаецца ў маркіроўцы часу, жанру твора, намінацыі галоўнага персанажа або ўказанні прадмета, падзеі, аб якіх будзе ісці гутарка. Гэта абумоўлена ўжываннем аўтарам уласных імёнаў вядомых дзеячаў і лексічных адзінак, звязаных з пэўнай гістарычнай эпохай, падзеямі, рэлігійнымі напрамкамі. Прамежкавыя загаловкі, якія надаюцца главам твора, накіраваны на вызначэнне тэмы часткі твора.

Эпіграф, які выражаны цытатай у творах В. Іпатавай і Л. Рублеўскай, праспектыўна мэтанакіраваны на раскрыццё сутнасці заглава, наданне пэўнага настрою або паведамлення дадатковай інфармацыі для ўспрымання твора. Асноўная канцэпцыя мастацкага тэксту можа быць праспектыўна выражана *пралогам*, які настройвае чытача на неабходную хвалю або з'яўляецца перадгісторыяй сюжэта. Сюжэтно-кампазіцыйныя асаблівасці аўтара становяцца ў некаторай ступені праспектыўнымі маркерамі ў вызначэнні пэўнага жанру, стылю, тэматыкі, сюжэта, што залежыць ад начытанасці чытача.

Спис використаних джерел

1. Кухаренко, В. А. Інтерпретація тексту : учеб. посібник для студентів пед. ін-тів по спец. № 2103 «Іностр. яз.» / В. А. Кухаренко. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
2. Роголев, А. Ф. Имя и образ: художественная функция имен собственных в литературных произведениях и сказках / А. Ф. Роголев. – Гомель : Барк, 2007. – 223 с.
3. Тураева, З. Я. Лингвистика текста: структура и семантика: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.» / З. Я. Тураева. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.
4. Гальперин, И. Р. Ретроспекция и проспекция в тексте / И. Р. Гальперин // Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин ; отв. ред. Г. В. Степанов. – 9-е изд. – М., 2016. – 139 с.

References

1. Kuharenko, V. A. Interpretacija teksta : Ucheb. posobie dlja studentov ped. in-tov po spec. № 2103 «Inostr. jaz.» [Interpretation of the text: Textbook for students of pedagogical institutes on spec. No 2103 "Foreign languages"]. 2-e izd., pererab. Moscow : Prosveshchenie. (In Russ).
2. Rogalev, A. F. Imja i obraz: hudozhestvennaja funkcija imen sobstvennyh v literaturnyh proizvedenijah i skazkah [Name and image: the artistic function of proper names in literary works and fairy tales]. Gomel': Bark. (In Russ).
3. Turaeva, Z. Ja. Lingvistika teksta: struktura i semantika : Ucheb. posobie dlja studentov ped. in-tov po spec. № 2103 «Inostr. jaz.» [Linguistics of the text: structure and semantics. Textbook for students of pedagogical Institutes on spec. No. 2103 "Foreign languages"]. Moscow : Prosveshchenie. (In Russ).
4. Gal'perin, I. R. Retrospekcija i prospekcija v tekste. Tekst kak ob'ekt lingvisticheskogo issledovanija [Retrospection and prospectus in the text. Text as an object of linguistic research]. Moscow. (In Russ).